

marife

dini araştırmalar dergisi
Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 19 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2019

ARAŞTIRMA
Research

Osmanlı Kıraat Eğitiminde Őaz Kıraatler ve Yûsuf Efendizâde'nin Konuya Dair Tepkisi

Ahmet Gökdemir

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı
ahmetgokdemir81@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-5436-0541>

Geliş Tarihi / Received: 14.04.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 22.06.2019

Öz

Çalışmamızda, Osmanlı'da okutulan Őaz tariklerle Yûsuf Efendizâde'nin bahsi geçen tariklere yönelik eleştirileri ele alınmıştır. Bu meyanda öncelikle genel hatlarıyla Yûsuf Efendizâde'nin hayatı ile Őaz kıraatler meselesine değinilip sonrasında Osmanlı kıraat eğitiminde mevcut Kabâkıbî ve Nihâye tarikleriyle ilgili bilgi verilmiştir. Bu kısımda söz konusu tariklere dair malumatın ardından, ulaşılabildiği kadaryla, ilgili tariklerin kıraat tedrisinden kalkma sebeplerine ve Yûsuf Efendizâde'nin bu konudaki rolüne de değinilmiştir. Makalenin son kısmında ise Yûsuf Efendizâde'nin Őaz kıraatlerle alakalı risâlesi bağlamında, cami-mescit ve ders mekânları ile merasimlerde okutulan Őaz kıraatlere karşı olumsuz bakış açısı ele alınmıştır.

Makalenin amacı, Osmanlı kıraat eğitim müfredatında önceleri mevcutken daha sonra unutulmaya yüz tutmuş Kabâkıbî ve Nihâye tarikleriyle bu tariklerin zamanla tedris edilmeme sebeplerine ve Yûsuf Efendizâde'nin bu husustaki rolüne değinmektir. Ayrıca konuya dair risâlesi bağlamında, onun Őaz kıraatlere bakış açısını ortaya koymaktır. Araştırmalar sonucunda Osmanlı kıraat eğitiminde İstanbul ve Mısır tarihi gibi yaygın olmasa da Kabâkıbî ve Nihâye tariklerinin de okutulduğu, zikri geçen tariklerin Őaz kıraatlerle alakalı olduğu, zamanla birtakım sebeplerle bu tariklerin eğitim müfredatından kaldırıldığı ve Yûsuf Efendizâde'nin de bu hususta rolünün olduğu sonuçlarına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kur'ân, Kıraat, Őaz, Yûsuf Efendizâde.

The Shadh Qiraahs Taught During the Ottoman State and Yusuf Efendizade's Critiques About These Qiraahs

In our paper the shadh qiraahs taught during the Ottoman State and Yusuf Efendizade's critiques about these qiraahs have been discussed. In this sense, firstly, Yusuf Efendizade's life and the problem of shadh qiraahs were explained with the main lines and then information about Qabâqıbî and Nihaye traditions that were taught in the Ottoman qiraah education system has been presented.

The reasons for the abolition of the aforementioned traditions and Yusuf Efendizade's role in it have been discussed as far as possible after consideration of the information that had been given about the related traditions. During the last part of the article the negative approach of Yusuf Efendizade against the shadh qiraahs recited in mosques-masjids and other schools and in some ceremonies within the context of his treatise about shadh qiraahs have been put forward.

The aim of the article is to touch upon Qabâqıbî and Nihaye traditions that were taught within the Ottoman State qiraah education and then forgotten; the reasons for their abolition and Yusuf Efendizade's role within this period. One more aim is to put forward his approach to shadh qiraahs. After research; it has been concluded that; Qabâqıbî and Nihaye traditions were taught in the Ottoman State qiraah education system although they were not as common as the Istanbul and Egypt traditions, they were abolished from the curriculum, and Yusuf Efendizade had a role in it.

Keywords: The Ottoman, The Qur'ân, Qur'anic Recitation, Irregular Variants of Qur'anic Recitation, Yûsuf

Efendizâde.

Atıf / Cite as

Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Şâz Kıraatler ve Yûsuf Efendizâde'nin Konuya Dair Tepkisi". *Marife* 19/1 (2019): 67-81. <https://doi.org/10.33420/marife.553572>.

Giriş

Yûsuf Efendizâde, kırâatle ilgili problemlerde yaşadığı dönemin sorunlarına ilgisiz kalmayıp yer yer bu meselelere dair eserler telif etmiştir. Yûsuf Efendizâde'ye göre bu problemlerden ilki kıraatlerin kitaplar yoluyla öğrenilmesi meselesidir. Ona göre kıraatler, "fem-i muhsin"¹ olarak bilinen kimselerden "müşâfehe"² söz konusu olmaksızın, sadece kitaplar aracılığıyla öğrenilemez. *Risâle fî ecvibeti'l-mesâil* isimli eserinde bu konuya değinen Yûsuf Efendizâde, müşâfehesiz kıraat öğreniminin yanlışlığını dile getirir.³ Yûsuf Efendizâde'nin kıraat ilmiyle ilgili hassas olduğu bir diğer nokta "dad harfi" tartışmalarıdır. Nitekim bu mesele yüzyıllar boyunca güncelliğini korumuş, Osmanlı'da da konuyla ilgili tartışmalar devam etmiştir. Yûsuf Efendizâde'nin de dad harfine dair bir risâlesi mevcuttur.⁴

Yûsuf Efendizâde'nin kıraatle alakalı rahatsız olduğu bir diğer husus şâz kıraatlerin tedrisinin yaygınlaşmasıdır. Yûsuf Efendizâde, yaşadığı dönemde şâz kıraatlerin cami ve mescitlerde kıraatinin yanı sıra ders takrirlerinde yaygınlaşması sebebiyle bu durumun yanlışlığına dair bir risâle yazmıştır. Kendisinin bahsi geçen risâleyi yazmasının asıl nedeni ise Kur'ân'ın, şâz kıraatlerden arındırılması suretiyle, korunmasına katkıda bulunmaktır.⁵

Bu çalışmada öncelikle genel hatlarıyla Yûsuf Efendizâde, şâz kıraatler ve Osmanlı'da okutulan şâz kıraatlerle alakalı tariklere değinilip, daha sonra zikri geçen eser bağlamında Yûsuf Efendizâde'nin şâz kıraatlere bakış açısı ele alınacaktır.

¹ Fem-i muhsin kavramıyla alakalı bilgi için bk. Mustafa Kılıç, "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2014), 77-79.

² Müşâfehe, bir hocanın gözetiminde yüz yüze eğitim manasındadır. Kur'ân ilimlerinden kıraat ilminin ses merkezli olması hasebiyle doğrudan kitaptan mütalaa metodu uygun olmayıp; müşâfehe elzemdir. Dolayısıyla bu ilimde esas olan kıraatlerin otantik okuyuşlarını fem-i muhsinden (uzman ağız) edinmektir. Konuyla ilgili bk. İbrahim b. Muhammed b. Mûsâ eş-Şatıbi el-Lahmî, *el-Muvâfakât fî usuli'l-ahkâm*, thk. Hasan Al Selman (Mısır: Dâr-u İbn-i Affân, 1997), 1: 147; Bk. İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1985), 1: 44.

³ Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî ecvibeti'l-mesâil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 68: 29a.

⁴ Osmanlı'da dad harfi problemine dair geniş bilgi için bk. Ahmet Gökdemir, "Osmanlı'da Dâd Harfi Tartışmaları Bağlamında Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Yeri", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2017): 245-257; Adnan Memduhoğlu, "Molla Mahmud Zokaydı ve er-Risâletü fî'd-dâd ve't-tâ", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2005): 127-165; Remzi Ateşyürek, "Dâd Harfinin Okunuş Özelliği Muhammed Mer'âşi (Saçaklızâde)'nin Hayatı ve Eserleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20-21 (2005): 237-252; Ömer Kara, "Dâd Harfinin Seslendirilmesi Tartışmasına Davud el-Karsî Katkısı -el-Fethiyye fî Beyâni Dâdi'l-Katiyye-", *Uluslararası Dâvûd-i Karsî Sempozyumu-2017, Kars Tebliğler*: 104-129.

⁵ Eserle ilgili bk. Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî reddi'l-kırâ'ati bi's-şevâz*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 68/2: 11-22 ve nr. 5328/2: 43b-57b; Laleli, nr. 22/4: 107-118; İbrâhim Efendi, nr. 28/12: 69-81; Ali Öge, 18. *Yüzyıl Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri* (Konya: Hüner Yayınevi, 2015), 68-69, 157-164.

1. Yûsuf Efendizâde (ö. 1167/1754)

Devesine nispetle Yûsuf Efendizâde diye anılan Abdullah Hilmî'nin doğum yeri ve tarihiyle ilgili muhtelif bilgiler vardır. Buna göre kendisinin 1674-1675 yıllarında Sultanahmet civarındaki Nakilbent ya da Amasya'da doğduğu zikredilir.⁶ Babası şeyhülkurrâ Muhammed Efendi (ö. 1130/1717), dedesi reisülkurrâ Yûsuf Efendi'dir.⁷ Ailesinin kıraat sahasındaki meşguliyetleri, muhtemelen Yûsuf Efendizâde'nin gayretinin de bu alana yoğunlaşmasına neden olmuştur.⁸

Yûsuf Efendizâde, küçük yaştan itibaren ilim meclislerinde yetişmiş; Muhammed b. Yûsuf b. Abdurrahmân, Ali b. Süleyman el-Mansûrî (ö. 1134/1722), Süleyman Fâzıl b. Ahmed (ö. 1134/1722), Hocazâde Mehmed Enverî, Şeyh İlyas Sakızî (ö. 1118/1706), İbrahim b. Süleyman el-Bektâşî (ö. 1120/1708) ve Kara Halil (ö. 1123/1711) gibi devrinin önde gelen âlimlerinden ders almıştır.⁹ Yûsuf Efendizâde'nin yetiştirmiş olduğu talebelerinden bazıları ise Müstakimzâde Süleyman Sa'deddîn (ö. 1202/1787), Muhammed b. Sadık el-Erzincânî (ö. 1223/1808), Benderli Ebûbekir Efendi (ö. ?) ve Râgıp Paşa'dır (ö. ?).¹⁰

Yûsuf Efendizâde, 1722 yılında Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin¹¹ vefatı sonrasında Sultan Ahmed Camii şeyhülkurrâlığına tayin edilmiş, 1735-36 senesinde de Saray-ı Hümâyun hocalığı görevinde bulunmuştur. Yûsuf Efendizâde'nin yapmış olduğu diğer vazifeler ise Enderun Kütüphanesi hâfız-ı kütüblüğü, Ayasofya I. Mahmud Kütüphanesi ve Hüseyin Paşa Dârülhadîsi müfessirliği ile Fatih Camii vaizliğidir.¹² Yûsuf Efendizâde eser telifi açısından en verimli dönemini hâfız-ı kütüblüğü esnasında yaşamıştır. Zira kendisi vefatına dek devam ettiği bu vazifesi esnasında

⁶ Ömer Nasuhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)* (İstanbul: y.y., 1974), 1: 541; Kehhâle Ömer Rıza, *Mu'cemül-Müellifîn* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 2: 237, 239, 294-295; Ebû'l-Fazl Muhammed Halil el-Murâdî, *Silkü'd-Dürrer* (Beyrut: Dâr-u Hazm, 1988), 3: 87-88; Süleyman Sadettin Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn* (İstanbul: y.y., 1928), 13.

⁷ Yûsuf Efendizâde'nin babası Muhammed b. Yûsuf, dedesi Yûsuf b. Abdurrahman'ın talebesidir. Yûsuf b. Abdurrahman da Evliyâ Muhammed Efendi'nin talebesidir. Bk. Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî ecvibetü'l-mesâil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 68: 37b. Yûsuf Efendizâde'nin İstanbul tarihine dair kıraat icâzeti babası kanalıyla Ahmed el-Mesyerî vesilesiyle İbnü'l-Cezerî'ye kadar ulaşmaktadır. Muhammed Emin er-Rûmî, *Umdetü'l-hullân fî izâhi Zübdetü'l-'irfân* (İstanbul: Âsîtâne, ts.), 115-116.

⁸ Ahmet Tobay, *Yusuf Efendizâde Abdullah Hilmî ve Hadis Şerhçiliğindeki Yeri* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1991).

⁹ Yûsuf Efendizâde, Muhammed b. Yûsuf b. Abdurrahmân ve Süleyman Fâzıl b. Ahmed'den kıraat ilmine dair ders alırken; Ali b. Süleyman el-Mansûrî'den aklî ilimler, İbrahim el-Bektaşî ile Birgili Kara Halil Efendi'den hadis ve tefsirle alakalı talebelikte bulunmuş, Mehmed Enverî'nin yanında ise hat meşki yapmıştır. Yûsuf Efendizâde'nin hocalarıyla ilgili geniş bilgi için bk. Öge, 18. *Yüzyıl Âlimlerinden Yusuf Efendizâde*, 55-61; Tobay, *Yusuf Efendizâde*, 31-42; Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (İstanbul: Ravza, 2018), s. 205-206.

¹⁰ Rıza Kurtuluş, "Yûsuf Efendizâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 41-42; Öge, 18. *Yüzyıl Âlimlerinden Yusuf Efendizâde*, 62-64; Tobay, *Yusuf Efendizâde*, 42-46.

¹¹ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, Osmanlı kıraat ilmine Mısır tarihini kazandıran kişidir. el-Mansûrî, Yûsuf Efendizâde'ye aklî ilimlere dair dersler vermiştir. Kendisiyle ilgili geniş bilgi için bk. Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (İstanbul: Ravza, 2018); Ahmet Gökdemir, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2017): 113-148.

¹² Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 3: 88; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 1: 364; Mehmed Vekâyya, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1: 66-67; Şeyhî Mehmed Efendi, *Sekâyü'l-fudalâ*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yay., 1989), 3: 678.

pek çok eser kaleme almıştır.¹³

Yûsuf Efendizâde, başta kıraat olmak üzere tefsir, hadis, Arap dili ve mantık sahasında birçok eser telifinde bulunmuştur. Kıraat dalında engin birikime sahip Yûsuf Efendizâde, yetkinliğini bu sahada yazmış olduğu eserlerde de göstermiştir. Nitekim *Risâle fî tahkîki ba'zı vücûhi'l-kırâ'ati fi's-Şâtibiyye*,¹⁴ *Risâle fî vakf-i Hamza*,¹⁵ *Tuhfetü't-talebe fî beyâni meddâti turukî't-Tayyibe*,¹⁶ ve *Risâletü'r-reddiyât fi'd-dât*,¹⁷ adlı eserlerinde görüldüğü üzere Şâtibiyye tariki, tahrîrât, vakflar, medler, dâd harfi tartışmaları gibi kıraat ilminin muhtelif yönlerine dair eserler kaleme alması ve kitaplarının daha sonraki kıraat eserlerinde referans kaynağı olarak gösterilmesi kendisinin kıraat ilmiyle alakalı birikiminin göstergesidir.¹⁸ Yûsuf Efendizâde'nin kıraatle ilgili en önemli eseri *el-İtilâf fî vücûhi'l-ihtilâf* 'tır.¹⁹ Eser, aynı zamanda Yûsuf Efendizâde'nin İstanbul tariki bünyesinde tesis etmiş olduğu mesleğe de ismini vermiştir. Şöyle ki Yûsuf Efendizâde, İstanbul tarikine dair tedris sisteminde azimet metodunu tercih etmiş, zikri geçen yönteme dair tercihlerini de eserinde bir araya getirmiştir. Ancak kıraat eğitiminde azimet metodundaki detaylar ruhsat metoduna göre daha fazla olduğundan,²⁰ dolayısıyla bu tarz bir eğitim daha fazla çaba gerektirdiğinden, Osmanlı kıraat eğitiminde İstanbul tariki sisteminde Sûfî mesleği daha fazla tercih edilmiştir.²¹

2. Kıraat İlminde Şâz Kavramı

Şâz kavramı, Arap dilinde “kural dışı ve nâdir” manasında olmakla birlikte;²²

¹³ Öge, 18. *Yüzyıl Âlimlerinden Yusuf Efendizâde*, 61.

¹⁴ Eser için bk. Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî tahkîki ba'zı vücûhi'l-kırâ'ati fi's-Şâtibiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, nr. 4/2: 87-9; nr. 5/5: 360-399.

¹⁵ Eserle ilgili bk. Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî vakf-i Hamza*, Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, nr. 2/3: 149-161.

¹⁶ Yûsuf Efendizâde, *Tuhfetü't-talebe fî beyâni meddâti turukî't-Tayyibe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 68/5: 39-47.

¹⁷ Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî harf-i dâdi's-sahîha*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, nr. 1261/7: 71-75. Yûsuf Efendizâde'nin kıraat ilmiyle alakalı diğer eserleri için bk. Yûsuf Efendizâde, *Meseletü'l-âne fî ilmi vücûhi'l-Kur'ân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 22/3: 97b-107b; Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî halli ba'zı'l-işkâlât*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrâhim Efendi, nr. 66/2: 27-54; Raşid Efendi, nr. 1227/1.

¹⁸ Yûsuf Efendizâde'nin eserleriyle ilgili bilgi için bk. Ali Öge, “Amasyalı Âlim Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmine Dair Eserlerinin İncelenmesi”, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu (21-23 Nisan 2017) Bildiriler Kitabı-1* (Amasya: y.y, 2017), 187-194.

¹⁹ Yûsuf Efendizâde, *el-İtilâf fî vücûhi'l-ihtilâf*, Süleymaniye Kütüphanesi, M. Hilmi- H. Fehmi, nr. 4-5; Özel, nr. 537/2: 17-92; Ömer Sindel, nr. 53/2 (Ârif Efendi Matbaasında basılmıştır.); Hamid b. Abdülfettâh Palâvî, *Zübdetü'l-İrfân* (İstanbul: Hilal Yayınları, ts.), 2 (Eserin hamîş bölümündedir).

²⁰ Kaynak eserlerin içeriklerinin icrası esnasında mesleklerden bazıları nakledilen her bilgiyi tatbik ederken bazıları da tüm vecihlerin uygulanmasını uygun bulmayıp ihtiyatlı olanı tercih etmiştir. Bunlardan tüm vecihleri uygulayanların metodu azimet şeklinde isimlendirilirken vecihlerin uygulanmasını ihtiyatlı davranan mesleklerin yöntemine de ruhsat denilmiştir. Bilgi için bk. Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü* (İstanbul: Hacıveysizâde İlim ve Kültür Vakfı Yay., 2018), 67-68.

²¹ Bahsi geçen mesleklerle alakalı bilgi için bk. Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 203-215.

²² İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu'cemü'l-Mekâyis fi'l-luğa*, thk. Şihâbüddîn Ebü Amr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), 523; Soner Gündüzöz, “Şâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 384.

tek kalmak, çoğunluğun dışına çıkmak, kural ve ilkelere aykırı olmak anlamlarına da gelmektedir.²³ Kıraat ilminde ise sahih kıraat için gerekli olan üç şarttan birini taşımayan kıraatler şâz olarak nitelendirilmiştir.²⁴

Önceleri Arap dili ve hadis ilmi ıstılahlarına dahil olan bu kavram, zamanla kıraat sahasında da isti'mâl edilmiş; ancak manasıyla ilgili birtakım değişiklikler söz konusu olmuştur.²⁵ Mehmet Dağ'a göre şâz kavramını ilk kullanan Halil b. Ahmed'dir (ö. 175/791). Halil b. Ahmed, tek kalan her şeyin şâz olduğunu dile getirerek, bahsi geçen kavramı "topluluktan ayrı kalan" ve "yaygın kullanıma aykırı olan" şeklinde açıklamıştır.²⁶ Kıraat ilminde şâz kavramını, "tercih edilmeyen okumalar" anlamında ilk kullananlar ise Ferrâ (ö. 207/822) ile Ahfeş'tir (ö. 215/830 [?]). Ferrâ, şâz kavramını bazı yerlerde Arap dilindeki anlamıyla bazen de hadis ilminde kastedilen manada kullanırken; Ahfeş ise bu kavramı dilsel referanslar için isti'mâl etmiştir. Ancak şâz kavramını alanını genişletmek suretiyle kıraat disiplinine dahil eden Taberî'dir (ö. 310/922).²⁷ Taberî'ye göre şâz terimi, çoğunluğun mukabilindeki marjinal okumaları ifade eder.²⁸

Şâz kavramı İbn Mücâhid'le (ö. 324/936) birlikte öncelerden farklı bir anlama kavuşmuştur. Şöyle ki İbn Mücâhid, yedi kıraatten, herkesin icmâ ettiği okumalar şeklinde bahsederken; yedi kıraat haricindeki kıraatleri ise şâz kıraatler olarak nitelemiştir.²⁹ İbn Mücâhid'in, şâz kavramının çerçevesini belirlemede Taberî'den farkı; bu kavramı, kendisi gibi nicelik itibariyle azınlıkta kalan okumalar için değil de yedi kıraatin dışındaki kıraatler için kullanmış olmasıdır.³⁰ İbn Mücâhid'in şâz kıraatlere yüklemiş olduğu anlamla birlikte oluşan yaklaşım, yedi kıraate dair geleneğin uzun süre devamıyla, Mekki b. Ebî Tâlib'e (ö. 437/1045) kadar kendini korumuştur.³¹ Zira Mekki, bahsi geçen kavramla dilbilimsel açıdan zayıf

²³ İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: y.y, 1403), 1: 96.

²⁴ Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: y.y, 1978), 1: 99, 102; Muharrem Önder, "Şâz Kıraatlar ve İslâm Hukuku Açısından Değeri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 13 (2009): 170. Şâz kavramı kıraat ilmindeki kullanımıyla ilgili geniş bilgi için bk. Osman Bayraktutan, *Kıraatlerde Âhâd Kavramı (Kavramın Antik Anlamın Tespitine Dair)* (Ankara: Gece Akademi, 2019), 69-71, 138-139, 145-147; Mehmet Kılıç, *Şâz Kıraatlar Bağlamında Hasan Basrî Kıraatı ve Özellikleri* (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, 2017), 28-63.

²⁵ Mehmet Dağ, "Kıraat Terimlerindeki Anlam Kırılmaları (Şâz Kavramı Örneği)", *Uluslararası Kıraat Sempozyumu 16-18 Kasım 2012 İstanbul* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 86. Kıraatle ilgili kavramların dil sahasında gelişmesinin sebepleri kıraatlerin dilsel bir olgu olması ve dilsel kaynak görülmesi ile dilbilim âlimlerinin aynı zamanda kıraat âlimi olmalarıdır. Mehmet Dağ, "Kıraat Terimlerindeki Anlam Kırılmaları", 89.

²⁶ Mehmet Dağ, "Kıraat Terimlerindeki Anlam Kırılmaları", 88; Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Semerâî (b.y.: Dârü Mektebeti'l-Hilâl, ts.), 4: 215; 1: 137.

²⁷ Mehmet Dağ, "Kıraat Terimlerindeki Anlam Kırılmaları", 91-92. Taberî, kıraatte şâz kavramını; ümmetin sarîh ve yaygın bir nakille dile getirdiği kıraatlerden ayrı kalan ve Müslüman beldelere gönderilen Mushaf'ların hattına uymayan kıraatler için kullanır. Taberî'nin şâz kıraat olgusuna bakış açısıyla ilgili geniş bilgi için bk. Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (b.y.: Dâr-u Hicr, 2001), 1: 182; 2: 743; 13: 46; 16: 426; Necattin Hanay, "Şâz Kıraat Olgusuna Taberî Veahasından Bir Bakış", *Mütefekkir* 4/8 (2017): 291-296.

²⁸ Mehmet Dağ, "Kıraat Terimlerindeki Anlam Kırılmaları", 93.

²⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fî'l-kırâât*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dârul Meârif bi Mısır, 1119), 49.

³⁰ Mehmet Dağ, "Kıraat Terimlerindeki Anlam Kırılmaları", 94.

³¹ Yedili kıraat yönteminin sistemleşip yaygınlaşmasının ardından diğer kıraatlerin daha ziyade şâz kıraatler olarak addedilip Kur'an'ın hem tilâveti hem de yorumundan uzaklaştırılmasına karşı çıkanlar

okumaları kastetmektedir.³² İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ise mushafa uygun olmayan ve tevâtür/şöhret vasfını haiz bulunmayan on kıraatin dışındaki kıraatler için şâz kavramını kullanmıştır.³³

3. Osmanlı Kıraat İlminde Şâz Kıraatler

Daha önce kıraat kitapları içerisinde dağınık bir halde bulunan şâz kıraatleri belirli bir sistem dahilinde bir araya getirme hususunda ilk adımı atan İbnü'l-Cezerî'dir. İbnü'l-Cezerî, *Nihâyetü'l-Berara* adlı eserinde on kıraatin dışında şâz addedilen İbn Muhaysın (ö. 123/741),³⁴ A'meş (ö. 148/765)³⁵ ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)³⁶ kıraatlerini de eklemek suretiyle; şâz kıraatleri, kıraat eğitimine dahil etmiştir. Daha sonra Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (ö. 923/1517) ve Bennâ (ö. 1117/1705), Yezîdî'nin (ö. 202/817)³⁷ kıraatini de ilave ederek on dörtlü sistemi oluşturmuşlardır.³⁸

İbnü'l-Kabâkîbî de (ö. 849/1445)³⁹ on kıraate zikri geçen dört kıraati katarak on dörtlü sistem dahilinde kıraat eğitimi verenlerdendir ve bu konuda *Mecma'u's-sürûr ve matla'u's-şümûs ve'l-büdûr* adlı eseri kaleme almıştır.⁴⁰ İbnü'l-Kabâkîbî'nin

da olmuştur. İbn Cinnî de (ö. 392/1002) bunlardan biridir. Nitekim İbn Cinnî, şâz kıraatleri vahiyle irtibatlandırarak; tilâvet edilmeseler dahi bunların ihtivâ ettiği anlamların terkedilemeyeceğini dile getirir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Bayram Demircigil, "İbn Cinnî'nin el-Muhteseb'inde Şâz Kıraatlere Yaklaşımı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2017): 78-101.

³² Mekki b. Ebî Talib, *Müşkilü irâbi'l-Kur'ân*, thk. Hatim Salih ed-Damin (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1405), 1: 69, 78, 239.

³³ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn* (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 19.

³⁴ Mekke'li İbn Muhaysın'ın kıraatteki ehliyeti, Arap dilindeki yeri ve İbn Kesîr kadar şöhreti olmasına rağmen onlu kıraat sistemine dahil edilmemesinin sebebi, kıraatinin Mushaf hattına aykırı rivayetler içermesidir. İbn Muhaysın'la ilgili bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "İbn Muhaysın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 209-210; Kılıç, *Hasan Basrî Kıraati ve Özellikleri*, 25.

³⁵ Tabiînden A'meş, kaideleri ve hususiyetleri açısından kıraati günümüze kadar ulaşan kıraat otoritelerindendir. Bk. Mucteba Uğur, "A'meş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 54.

³⁶ Hasen el-Basrî, tabiînin ileri gelenlerindendir. Tefsir ve kıraat ilminde pek çok sahâbîden istifade imkânı bulmuştur. Hasan-ı Basrî ve kıraatinin özellikleriyle ilgili bk. Kılıç, *Hasan Basrî Kıraati ve Özellikleri*, 63-105.

³⁷ Ebü Amr ve Halil b. Ahmed gibi döneminin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ* (b.y.: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351), 2: 375-377; M. Suat Mertoğlu, "Yezîdî, Yahya b. Mübarek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 524-525.

³⁸ Abdülhamit Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi, Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2014), 122.

³⁹ İbnü'l-Kabâkîbî, yazmış olduğu eserlerle döneminin önde gelen kıraat âlimlerinden addedilmiş; öyle ki zamanındaki ulemanın bir kısmı tarafından İbnü'l-Cezerî'yle kıyas edilmiştir. Şeyhülkurrâlık vasfını haizdir. Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî (ö. 928/1522), *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kudûs ve'l-Halîl*, thk. Adnân Yunus Abdulmecîd (Ammân: Mektebetü Dandîs, ts.), 2: 179.

⁴⁰ On dört kıraati içeren eser manzum halde yazılmış olup 1510 beyitten müteşekkildir. *Mecma'u's-sürûr ve matla'u's-şümûs ve'l-büdûr* isimli eserin şerhidir. Eserle ilgili bk. İbnü'l-Kabâkîbî, *İzâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, nr. 23; Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 19; İbnü'l-Kabâkîbî, *İzâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz*, thk. Ahmed Halit Şükri, Dâru Ammar, 2003; İhsan Sütsurup, *İbnü'l-Kabâkîbî ve Mecma'u's-Sürûr ve Matla'u's-Şümûs ve'l-büdûr Adlı Eserinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2018).

talebelerinin, kendisinden daha ziyade on dört kıraate dair ders alması da bu konuda manidardır.⁴¹

İbnü'l-Kabâkî ile İbnü'l-Cezerî'nin şâz kıraatleri de katarak oluşturmuş olduğu *Nihâye* ve *Kabâkî* tariklerine Osmanlı kıraat eğitiminde de devam edilmiştir.⁴² Zikri geçen tariklerden *Nihâye* tariki, ismini, İbnü'l-Cezerî'nin şâz kıraatleri de dahil ederek yazdığı *en-Nihâye* adlı eserden⁴³ almaktadır. *Kabâkî* tarikine bu adın verilmesi ise bu tarikin müessisi İbnü'l-Kabâkî'ye nispeti sebebiyledir. Zira tarikin müfredatını teşkil eden *Mecma'u's-sürûr ve matla'u's-şümûs ve'l-büdûr* adlı eser, İbnü'l-Kabâkî'ye aittir.

Hocazâde Ahmed Hilmî (ö. 1332/1914); Osmanlı kıraat ilminde önceleri *Kabâkî* ve *Mâhir* tariklerine dair eğitimin verildiğini ancak kendi zamanında bu tariklerle alakalı kıraat eğitimi alanların sayısının yok denilecek kadar azaldığını beyanla, üzüntüsünü dile getirir. Hocazâde'nin deyimiyle, zikri geçen tariklerle ilgili eğitimin bitme noktasına gelmesinde, zamanla kıraat ilmine verilen değerlerin azalması ve geçim endişesi gibi sebeplerle talebelerin başka alanlara yönelmesinin etkisi büyük olmuştur.⁴⁴ Bunun yanı sıra kaynak metinlerin ezberlenmesindeki ihmal dolayısıyla zamanla talebelerin Arapça eğitimi hususundaki eksikliklerinin söz konusu olması da adı geçen tariklerin eğitim müfredatından kaldırılmasının sebepleri arasında gösterilebilir.⁴⁵ Bu iki tarihte olduğu gibi on kıraatle birlikte şâz kıraatlerin içeriğini oluşturduğu *Nihâye* tarikinin kıraat eğitim müfredatından kaldırılmasında da benzer sebeplerin etkili olduğu söylenebilir.

⁴¹ İhsan Sütşurup, *İbnü'l-Kabâkî ve Mecma'u's-Sürûr*, 27-28.

⁴² Adı geçen tariklerin uygulanmasıyla ilgili bk. Mehmed b. Mustafa Duhânizâde, *Mecmûatün Müteallekatün bi'l-Kırâa*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 864: 9a. Eserde, İstanbul tarihi Süfi mesleğinin Mâhir ekolü üzere okuyuş şekilleri açıklanır ve bununla ilgili suret çıkarımında bulunulur. Eserle ilgili bilgi için bk. Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016), 116. Mustafa b. Hasen, on dört kıraatin içeriğinde bulunan şâz kıraatlerin, on kıraati bitiren ve istekli olanlara okutulduğunu dile getirir. Bk. Mustafa b. Hasen İslambulî, *Mürşidü't-talebe ilâ m'arifeti turuki't-Tayyibe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, nr. 29: 65a-75b; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 18.

⁴³ Tam adı *Nihâyetü'l-berera fi'l kırâ'âti's-selâs ez-zâide ale'l-aşera* olan eser, İbnü'l-Cezerî tarafından 1396 tarihinde Bursa'da yazılmış olup şâz kıraatlerle ilgilidir. İbnü'l-Cezerî, on kıraate Hasan-ı Basrî, Ameş ve İbn Muhaysın kıraatlerini de ekleyerek eserini oluşturmuştur. Eser manzum bir eserdir ve yaklaşık 450 beyitten müteşekkildir. Eserin mukaddime bölümünde adı geçen üç imam ve râvilerine dair rumuzlardan bahsedilip daha sonra klasik kıraat kitaplarında olduğu gibi usûl ve ferşü'l-hurûf kısımlarına geçilmektedir. Eser, *Mecmûatün mühimmetün fi't-tecvîdi ve'l-kırâ'âti ve'r-resmi ve addi'l-ây* isimli eserde birçok kitapla birlikte basılmıştır. Eserin yazma nüshaları da bulunmaktadır. Eserle ilgili bk. *Mecmûatün mühimmetün fi't-tecvîdi ve'l-kırâ'âti ve'r-resmi ve addi'l-ây*, haz. Cemal es-Seyyid (Kahire: Mektebet-ü İbn Teymiyye, 2006), 130-156; İbnü'l-Cezerî, *Nihâyetü'l-Berera*, Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Valide Sultan, nr. 1; Yazma Bağışlar, nr. 1843; Hüsrev Paşa, nr. 5. Adı geçen eserle ilgili Molla Gürânî'nin, *Keşfü'l-esrâr* isimli bir şerhi vardır. Molla Gürânî, şerhinde öncelikle tevâtür şartı, vakf ve tertîl gibi kıraatle ilgili birtakım hususlara değindikten sonra İbnü'l-Cezerî'nin eserindeki beyitlerin açıklamasını ele almıştır. Bk. Molla Gürânî, *Keşfü'l-esrâr an kırâ'âtil eimmeti'l-ahyâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmalar, nr. 51; Süleymaniye, nr. 47; İbrahim Efendi, nr. 72; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 131-132.

⁴⁴ Hocazâde Ahmed Hilmî, "Ravdatü'l-kurrâ", *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası* 6/148: 275.

⁴⁵ Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 103-104; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî*, 197.

Yukarıda bahsi geçen tariklerden *Nihâye* ve *Kabâkîbî* tariklerinin eğitim müfredatından kaldırılmasında Yûsuf Efendizâde'nin de etkisinin olması muhtemeldir. Şöyle ki bu tarikler şâz kıraatlerle ilgilidir. Yûsuf Efendizâde de şâz kıraatlere karşı olumsuz bir bakış açısına sahiptir. Kendisi konuyla ilgili *Risâle fî reddi kırâ'âtî's-şevâz* adlı bir eser dahi yazmıştır.⁴⁶ Şâz kıraatleri "Kur'ân'ın muhafazası hususunda gerekli görülen üç şarttan birini taşımayan kıraat şeklinde yorumlayan Yûsuf Efendizâde, bu tarz kıraatlerin cami ve mescitler ile ders takrirlerinde okutulmaması gerektiğini ifade eder.⁴⁷

Yûsuf Efendizâde, Osmanlı'da da okutulan ve İbnü'l-Kabâkîbî'ye nispet edilen *Kabâkîbî* ve İbnü'l-Cezerî'nin *Nihâye* adlı eserinin kaynak olarak okutulduğu *Nihâye* isimli tariklerin içeriklerindeki şâz kıraatlerin kendisi için çok fazla bir anlam ifade etmediğini belirtir. Zira kendisi, bu kıraatlerin, üzerinde icmâ edilen kıraatlerin dışında olması sebebiyle, Kur'ân'dan sayılamayacağını belirtir ve kanaatini ispat sadedinde Tayyibe şârihi Nüveyrî'nin (ö. 857/1453) görüşlerini delil/şahid olarak ileri sürer.⁴⁸

Yûsuf Efendizâde'nin şâz kıraatlerle ilgili olumsuz tavrı talebelerine de sirayet etmiştir. Nitekim talebelerinden Köprülüzâde Abdullah Paşa (ö. 1148/1735-36) *İfâdetü'l-Muknî'a fî kırâ'âtî'l-erbaa* adlı eserinde on dört kıraate dair bilgi sahibi olmak isteyenlerin İbnü'l-Kabâkîbî'ye ait *Mecmeu's-sürûr* isimli esere başvurduğunu, kendisinin de bu nedenle risâlesini kaleme aldığını zikreder.⁴⁹

4. Yûsuf Efendizâde'ye Göre Şâz Kıraatler

Bu başlıkta, *Risâle fî reddi'l-kırâ'âtî bi's-şevâz* isimli risâlesi bağlamında, Yûsuf Efendizâde'nin şâz kıraatlere bakış açısına değinilecektir. Risâlede ele alınan konular, ana hatlarıyla, "Yûsuf Efendizâde'ye göre mütevatir ve şâz kıraatler, kıraatlerin şâzlığı meselesinde başvurulabilecek kaynaklar ve şâz kıraatlerin caiziyeti meselesi"dir.

Eserine, Kur'ân'ı tahriften koruyan Allah'a hamd etmekle ve Allah Teâlâ'nın bu hususu teminatı altına aldığını beyan etmekle⁵⁰ başlayan Yûsuf Efendizâde; Hz.

⁴⁶ Eserle ilgili bk. Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî reddi'l-kırâ'âtî bi's-şevâz*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 68/2: 11-22 ve nr. 5328/2: 43b-57b; Laleli Blm., nr. 22/4: 107-118; İbrâhim Efendi Blm., nr. 28/12: 69-81. Risâlenin içeriğiyle ilgili bk. Öge, *Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri*, 68-69, 157-163.

⁴⁷ Bk. Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî*, 209; Tobay, *Yusuf Efendizâde*, 56-57; Öge, *Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri*, 68-69.

⁴⁸ Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî reddi'l-kırâ'âtî bi's-şevâz*, 13b.

⁴⁹ Abdullah Paşa'nın eseri almasındaki esas amaç; kendisinin, Kabâkîbî'nin eserinde bazı yanlışları bulması ve bunları düzeltme arzusudur. Konuyla ilgili bk. Abdullah b. Mustafa Köprülüzâde, *İfâdetü'l-muknî'a fî kırâ'âtî'l-erba'a*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Ahmed Paşa, nr. 2: 1b-2a; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 80. Her ne kadar yukarıda zikri geçen tariklerin bazı sebeplerle kıraat eğitim müfredatından kaldırıldığı belirtilmiş olsa da kaynaklarda az da olsa bu tariklere göre eğitim alan birtakım kimselerden bahsedilmektedir. Nitekim Eğinli Muhammed Hulûsi (ö. 1336/1918), 1291/1874 yılında Arpacılar Camii İmamı Hıfzî Efendi'den yukarıda geçen tariklerden Kabâkîbî ve Mâhir tariklerine göre icâzet almıştır. Bk. Eğinli Muhammed Hulûsi, *el-Mecmu' alâ kırâ'âtî't-takrîb*, MÜİF Kütüphanesi, Üsküdarlı, nr. 52: 187a; Eğinli Muhammed Hulûsi, *Esâmi-i kurrâ*, Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme Kurulu Arşivi, 32; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 163.

⁵⁰ Hicr, 15/9.

Peygamber'e salât-ü selâmla sözlerini sürdürmektedir. Daha sonra Hz. Peygamber'in, Cebrâil'in diliyle Kur'ân'ı Allah'tan aldığını, bu şekilde ashaba ulaştırıp ashabın da aynı şekilde bir sonraki nesle ilettiğini ve Kur'ân'ın kendilerine kadar bu şekilde geldiğini ifade etmektedir.

İstanbul'da cami ve mescitlerde, eğitim merkezlerinde, toplantı meclislerinde ve merasimlerde şâz kıraatlerle okutma işinin yaygınlaştığını dile getiren Yûsuf Efendizâde; bu durumun sona ermesi için İslâmî ilimlerde yetkin kimselerden derlediği rivâyetlerden yola çıkarak bir risâle yazmayı düşünür. Kendisinin bahsi geçen risâleyi yazımındaki amacı ise sevaba ve Kur'ân'ın şefaatine nail olmaktır.⁵¹

4.1. Yûsuf Efendizâde'ye Göre Mütevatir ve Şâz Kıraatler

Risâlesinde mütevâtir kıraatler hakkında bilgi veren Yûsuf Efendizâde, bir kıraatin sahih ve mütevâtir sayılması için gerekli olan, "Arapça'ya muvâfakat, mushafa uygunluk ve nakilde tevâtür" şartlarını zikreder. Buna göre o, "zikredilen üç şarttan birini taşımayan kıraat, kırâ'ât-i seb'a içerisinde belirtilmiş olsa bile şazdır", der. Sonrasında da şâz kıraat için, "ümmetten bir topluluktan tevâtür söz konusu olmaksızın gelen kıraattir", tabirini kullanır.⁵² Yûsuf Efendizâde, mütevâtir ve şâz kıraatlerinin tanımından sonra senetteki tevâtürün önemine dikkat çekip bu konuda İbnü'l-Cezerî ile Nüveyrî'ye nispet edilen iki görüşü dile getirir. Buna göre İbnü'l-Cezerî'nin "isnadı sahihse resme ihtimal dahilinde uysa da olur" görüşünü öncelikle dile getiren Yûsuf Efendizâde; ardından Nüveyrî'nin "Arapça'ya ve mushafa uyarsa, ayrıca senedi de sahihse o Kur'ân'dır, onun tevatüre ihtiyacı yoktur" şeklindeki düşüncesini risâlesinde ele alır. Yûsuf Efendizâde'ye göre Nüveyrî'nin bu sözü birçok âlimin görüşüne muhaliftir. Hatta birçokları Nüveyrî'nin bu sözünü dayanak göstererek sapmış ve senedi olmayan okuyuş tarzlarını tercih etmişlerdir. Bunun yanında okumalarının senetleri sorgulandığında ise senetlerini zikredememişlerdir. Yûsuf Efendizâde, böylelerinin yaptığı işin yanlış olduğunu dile getirmek için dört fıkıh mezhebinin ileri gelenlerinin görüşlerini kendi fikrine dayanak olarak gösterir.⁵³ Daha sonra on kıraatin dışındakilerin şâz sayılmasının sebeplerine geçen Yûsuf Efendizâde, Hasan-ı Basrî'nin kıraatinin, resm-i hat ile Arapça'ya uygun olduğunu ve fakat tevâtür ya da şöhret yoluyla gelmediğini belirtir. Ayrıca Yûsuf Efendizâde, Hasan-ı Basrî'nin senedinde Ehvâzî'nin (ö. 446/1055) isminin geçtiğini, halbuki Ehvâzî'nin hakkında töhmet bulunduğunu hatta İbn Hacer'in (ö. 852/1449) kendisini kizble ithâm ettiğini, İmam Zehebî'nin de (ö. 748/1348) kendisi için "leyyin" tabirini kullandığını; dolayısıyla kıraati hakkında bu kadar söz söylenen birinin kıraatinin hüccet olamayacağını dile getirir.⁵⁴

Yûsuf Efendizâde, şâz kıraat sahiplerinden A'meş'in okuması içinse İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) görüşünden istifadeyle açıklamada bulunur. İbn Teymiyye'ye göre A'meş kıraatinin cevazı, üzerinde icmâ edilen diğer kıraatlerde de

⁵¹ Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî reddi'l-kırâ'âti bi's-sevâz*, 11b.

⁵² Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî reddi'l-kırâ'âti bi's-sevâz*, 11a.

⁵³ Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî reddi'l-kırâ'âti bi's-sevâz*, 11a.

⁵⁴ Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî reddi'l-kırâ'âti bi's-sevâz*, 12b.

mevcutsa söz konusu olabilir. Mesela A'meş kıraatindeki okumalar, Hamza (ö. 156/773) ile Kisâf'nin (ö. 189/805) kıraatlerinde de bulunmaktaysa o zaman kıraatinin cevazına hükmedilir. Ancak Yûsuf Efendizâde bu görüşten istifade etmekle birlikte bu şekildeki bir düşünceye karşıdır. Çünkü A'meş'in kıraati, hem tariklerinin çokluğu hem de çoğunluk tarafından kabul görmesi açısından Hamza ve Kisâf kıraatlerine benzememektedir.⁵⁵

4.2. Kıraatlerin Şâzlığı Meselesinde Başvurulabilecek Kaynaklar

Yûsuf Efendizâde, şâz kıraatlere olumsuz bakış açısını dile getirdikten sonra bir kıraatin şâz olup olmadığının nasıl öğrenilebileceği meselesine değinir ve bu konuda İbnü'l-Cezerî'nin *Müncidü'l-mukriin* adlı eserine müracaat eder. İbnü'l-Cezerî, bahsi geçen eserde, konuyla ilgili "Bir kimse herhangi bir kıraat hakkında bu şâz kıraattir", derse biz bunu nasıl bileceğiz? sorusunu sorduktan sonra cevabını şöyle vermektedir: "Hicrî VIII. ve X. asırlarda kıraat kitaplarını telif eden âlimlerden bir kısmı eserlerine sihhat bakımından sorunlu olmayan rivâyetleri almışlardır. Bunların aldıkları rivâyetler kesin kabul görmüş, bu hususta kendilerine karşı çıkanlar olmamıştır. Bunlarda çok az şâz rivâyet vardır. Şâz kabilinden rivâyetleri de sözleri sened olan hafızlar ve imamlar bilmektedir ve bunların kıraatlere dair eserleri bu hususta birer kaynaktır. Mesela İbn Mihrân'ın (ö. 381/992) *el-Ğâye fi'l-kirâ'âti'l-aşr'*, İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-seb'a'sı*, Kalânîs'in (ö. 521/1127) *İrşâdü'l-mübtedî'si*, Dâni'nin (ö. 444/1053) *Teysîr'i*, Mekki'nin (ö. 386/996) *et-Teb-sıra fi'l-kirâ'âti's-seb'a'sı* ile Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *Hırzû'l-emânî'si*, adı geçen eserlerden bazılarıdır."⁵⁶

Şâz kıraatleri içeren kitaplardan da bahseden İbnü'l-Cezerî, bununla alakalı Sıbtü'l-Hayyât (ö. 541/1146), Ebû Ma'ser et-Taberî (ö. 478/1085), Hüzeli (ö. 465/1073), Şehrezûrî (ö. 550/1156), Ehvâzî gibi âlimleri zikrederek; bu kişilerin eserlerine sahih kıraat sınırlaması getirmeksizin şâz kıraatleri de dahil ettiklerini; bunların kitaplarının faydalı olabileceğini, ancak bu eserlerde geçen kıraatlerin senedinin sağlam olduğunun düşünülmemesi gerektiğini vurgular. Yûsuf Efendizâde, daha sonra İbnü'l-Cezerî'den yararlanmak suretiyle İbn Muhaysın, A'meş, Yezîdî ve Hasan-ı Basrî gibi şâz kıraat sahiplerinin kıraatlerinin hangi kitaplarda geçtiğini ayrıntılı biçimde dile getirir.⁵⁷

4.3. Şâz Kıraatlerin Caiziyeti Meselesi

Yûsuf Efendizâde, risâlenin ilerleyen kısımlarında şâz kıraatlerin caiz olmadığını ifade sadedinde önde gelen âlimlerin görüşlerini; özellikle de dört mezhebe mensup fukahânın konuyla ilgili fikirleri ve fetvalarını mebzul miktarda zikreder.⁵⁸ Mesela Şâfiî fakihlerinden Nevevî'nin (ö. 676/1277), "Şâz kıraatler, namaz ve namaz harici okunmazlar. Çünkü bunlar Kur'ân'dan değildir" fetvasıyla Mâlikî ulemâsından

⁵⁵ Yûsuf Efendizâde, *Risâle fi reddi'l-kirâ'âti bi's-sevâz*, 12a.

⁵⁶ Yûsuf Efendizâde, *Risâle fi reddi'l-kirâ'âti bi's-sevâz*, 12a.

⁵⁷ Yûsuf Efendizâde, *Risâle fi reddi'l-kirâ'âti bi's-sevâz*, 12a.

⁵⁸ Yûsuf Efendizâde, *Risâle fi reddi'l-kirâ'âti bi's-sevâz*, 13a-14b.

İbn Abdilberr'in (ö. 463/1071), "Şâz kıraatlerle namaz kılanların arkasında durulmaz" görüşü bunlardan bazılarıdır.⁵⁹ Bu tarz görüşler şâz kıraatlerin o dönemde namazda veya namaz haricinde okunabildiği izlenimi vermektedir. Ancak bu türden fetvalar, gerçekte olan bir mesele hakkında değil de farazi bir mesele hakkında verilmiş fetvalar türünden de olabilir.

Yûsuf Efendizâde, risâlesinde zikrettiği, İbnü'l-Cezerî'nin, *Tayyibe*'sinde geçen, "On kıraat dışındakileri cem etmek caizdir" ifadesi için de "nakil ve isnâd sıhhati şartıyla" sınırlamasını getirir ve bu düşüncesine delil sadedinde İbnü'l-Cezerî'nin, "Yedi kıraatte olsa bile üç rükünden birini taşımayan kıraat şazdır", sözünü zikreder.⁶⁰

Yûsuf Efendizâde, şâz kıraatlerin kitaplarda cem edilmesini ise tilâvetinin değil de rivâyetinin cevaziyetine hamleder;⁶¹ ayrıca konuyla alakalı Kastallânî'nin şâz kıraatleri de içeren kitabında üzerinde icma edilen kıraatler için (قرا) ifadesini kullanırken şâz kıraatler içinse (عن) sözcüğünü kullanmasını manidar bulduğunu dile getirir. Risâlenin sonlarına doğru mana ile rivâyet meselesi ile ashâbın kendilerine özel mushaflarına da değinen Yûsuf Efendizâde, konuyla ilgili yine fakihlerin görüşünden istifade ederek risâlesini bitirir.⁶²

Sonuç

Yûsuf Efendizâde Abdullah Hilmî, Osmanlı'nın saygın kurumlarında şeyhül-kurrâlık, hâfız-ı kütüblük, müderrislik, vaizlik ve Saray-ı Hümayûn imamlığı görevlerinde bulunması; ilmî birikimi dolayısıyla dünyanın değişik yerlerinden kendisine ders almak için gelen talebelere sahip olması; ayrıca başta kıraat ilmi olmak üzere tefsir, hadis, Arap dili ve mantık gibi birçok alanda eser telif etmesi gibi özellikleriyle Osmanlı ilim dünyasının ender şahsiyetlerinden biridir. Kendisi, döneminin kıraat ilmiyle alakalı problemlerine ilgisiz kalmamış; kıraatlerin müşâfehe söz konusu olmaksızın sadece kitaplardan öğrenilmesi, dâd harfi tartışmaları, cami-mescit ve medreselerde okutulan şâz kıraatler gibi sorun olarak gördüğü birçok meseleye değinip bunlarla ilgili eser telifinde bulunmuştur.

Şâz kavramı, Arap dili kaidelerine, yaygın kullanımlara ve kıyasa aykırı sözcükler ve yapılar için kullanılmıştır. Daha önce Arap dili ve hadis ilimlerinde kullanılan bu istilâh zamanla kıraat ilmine de dahil olmuştur. Ancak zamanla bu kavramın kıraat ilmindeki kullanımında birtakım anlam kaymaları oluşmuş; nitekim ilerleyen süreçte Arap dili ile resm-i mushafın imlâsına aykırı bulunan, bunun yanı sıra tevatür derecesine ulaşmamış kıraatler için kullanımı söz konusu olmuştur. Daha sonra da şâz kıraatler belirli kitaplarda bir araya getirilmiş ve bunlara dair tarikler ortaya çıkmıştır.

⁵⁹ Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî reddi'l-kırâ'âti bi's-şevâz*, 15a-b.

⁶⁰ Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî reddi'l-kırâ'âti bi's-şevâz*, 17a. Yûsuf Efendizâde, konunun anlatımında yer yer "Kim mütevâtir kıraatlerin hadd-i hudûdu yok" derse; ona "O, ilk zamanlarda geçerliydi. Şimdi sadece on kıraat var, şeklinde cevap verilir" tarzında sual tevcihinde bulunup cevabını yine kendisi verir. Bk. Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî reddi'l-kırâ'âti bi's-şevâz*, 14b.

⁶¹ Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî reddi'l-kırâ'âti bi's-şevâz*, 17b.

⁶² Yûsuf Efendizâde, *Risâle fî reddi'l-kırâ'âti bi's-şevâz*, 20-21.

Osmanlı kıraat eğitiminde on kıraat sonrasında taliplileri için okutulan *Nihâye* ve *Kabâkîbî* tarikleri de bahsi geçen şâz kıraatlerle ilgili tariklerdendir. Bunlar, tedris müfredatındaki temel kaynaklara göre tasnif edilen tariklerdendir. Bunlardan *Nihâye* tariki on kıraatin dışında İbn Muhaysın, A'meş ve Hasan-ı Basrî kıraatlerini içerirken; *Kabâkîbî* tariki ise zikri geçen kıraatlerle beraber Yezîdî kıraatini de içerisindedir. Bahsi geçen tarikler, Osmanlı'nın son zamanlarına doğru unutulmaya yüz tutmuştur. Zamanla kıraat ilmine verilen değerin azalmasıyla kıraate gönül vermiş öğrencilerin geçim endişesi vb. sebeplerle başka alanlara geçiş yapması, kıraat eğitimindeki metin ezberinin ihmali ve talebelerde Arapça eğitimine dair ortaya çıkan eksiklikler, bu durumun oluşmasının sebepleri arasında gösterilebilir.

Şâz kıraatlerin eğitim müfredatından kaldırılmasında önemli etkenlerden bir diğeri de Yûsuf Efendizâde'nin şâz kıraatlere karşı tepkisidir. Zira o, döneminin önde gelen âlimlerinden ve kıraat otoritelerindendir. Ayrıca İstanbul tariki bünyesindeki İtilâf mesleğinin de müessisidir ve talebeleri üzerinde de oldukça etkindir. Yûsuf Efendizâde, şâz kıraatlerin kendisi için bir anlam ifade etmediğini; çünkü şâz kıraatlerin icmâ edilen kıraatler dışında kalıp Kur'ân'dan sayılamayacağını; dolayısıyla bu kıraatlerin cami ve mescitlerle ders ve merasimlerde okutulmaması gerektiğini ifade eder. Yûsuf Efendizâde'nin bu tepkisi talebelerinde de kendini gösterir. Nitekim talebelerinden Abdullah Paşa'nın, *Kabâkîbî* tarihinin ana kaynağı olan *Mecmeu's-sürûr* isimli eserin birtakım yanlışlar içerdiğini ifade sadedinde eser telifi, bu durumun göstergelerindendir.

Yûsuf Efendizâde'nin şâz kıraatlerin okunup okutulmamasına dair risâle telifi, bu konudaki tavrını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim kendisinin, İslâmî ilimlerde yetkin kimselerin rivâyetlerinden yola çıkıp sevap kazanmak ve Kur'ân'ın şefaatine nail olmak için bu risâleyi kaleme aldığını dile getirmesi; bu meseleyle alakalı yaptığı işi ciddiye aldığını göstermesi açısından önemlidir. Yûsuf Efendizâde, risâlesine şâz kıraatin tanımı ve sebepleriyle başlayıp; dört mezhebe mensup önde gelen fakihlerin şâz kıraatlerin rivâyeti ve okunmasıyla alakalı görüşleri ve fetvalarıyla risâlesini sürdürmüştür. Risâlesinde zikri geçen şâz kıraatlerin bu şekilde nitelenmesinin sebeplerine de değinen Yûsuf Efendizâde, daha sonra kıraatlerin şâz olup olmadığını nasıl anlaşılabileceğine değinmiş ve şâz kıraatlerin kitaplara alınma sebepleriyle risâlesini bitirmiştir.

Kaynakça

- Akdemir, Atilla. *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metodları*. İstanbul: IFAV Yayınları, 2013.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kıraat Âlimleri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbn Muhaysın". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20: 209-210. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Ateşyürek, Remzi. "Dâd Harfinin Okunuş Özelliği Muhammed Mer'aşî (Saçaklızâde)'nin Hayatı ve Eserleri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20-21 (2005): 237-252.
- Bayraktutan, Osman. *Kıraatlerde Âhâd Kavramı (Kavramın Otantik Anlamın Tespitine Dair)*. Ankara: Gece Akademi, 2019.
- Bilmen, Ömer Nasuhî. *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)*. 1. Cilt. İstanbul: y.y., 1974.
- Bırışık, Abdülhamit. *Kıraat İlmî ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2014.
- Bursalı, Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1333.
- Dağ, Mehmet. "Kıraat Terimlerindeki Anlam Kırılmaları (Şâz Kavramı Örneği)". *Uluslararası Kıraat Sempozyumu 16-18 Kasım 2012 İstanbul*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

- Demircigil, Bayram. "İbn Cinnî'nin el-Muhteseb'inde Şâz Kiraatlere Yaklaşımı". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2017): 78-101.
- Duhânizâde, Mehmed b. Mustafa. *Mecmûâtün Mûteallekatün bi'l-Kıraa*. İbrahim Efendi, 864. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Eğini, Muhammed Hulusî. *Esâmî-i kurrâ*. Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme Kurulu Arşivi, 32. Eğini, Muhammed Hulusî. *el-Mecmu' alâ kirâti't-takrîb*. Üsküdarlı, 52. MÜİF Kütüphanesi.
- Ferâhidî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-Ayn*. Thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Semerâî. b.y.: Dâru Mektebetü'l-Hilal, ts.
- Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*. İstanbul: Ravza, 2018.
- Gökdemir, Ahmet. "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2017): 113-148.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı'da Dâd Harfi Tartışmaları Bağlamında Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Yeri". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2017): 245-257.
- Gündüzöz, Soner. "Şâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 384. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hanay, Necattin. "Şâz Kiraat Olgusuna Taberî Vechesinden Bir Bakış". *Mütefekkir* 4/8 (2017): 291-296.
- Hocazâde, Ahmed Hilmî. "Ravdatü'l-kurrâ". *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*. 6/148: 275.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Hasâis*. Thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrut: y.y, 1403.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ. *Mu'cemü'l-Mekâyis fi'l-luğa*. Thk. Şihâbüddîn Ebü Amr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- İbn Mücâhid. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâat*. Thk. Şevki Dayf. Kahire: Dâru'l Meârif bi Mısır, 1119.
- İbnü'l-Cezerî. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. 2. Cilt. b.y.: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351.
- İbnü'l-Cezerî. *Müncidü'l-Mukrîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, b.y.: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- İbnü'l-Cezerî. *Nihâyetü'l-Berera*. Turhan Valide Sultan, 1; Yazma Bağışlar, 1843; Hüsvre Paşa, 5. Süleymaniye Kütüphanesi.
- İbnü'l-Cezerî. *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*. Thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 1. Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1985.
- İbnü'l-Kabâkîbî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Halîl b. Ebü Bekir el-Halebî. *Mecma'u's-sürûr ve matla'u's-şümûs ve'l-büdûr fi'l-kirâti'l-erba'i aşera*. Thk. Mektebetü Kurtuba. b.y.: Müessesetü Kurtuba, ts.
- İbnü'l-Kabâkîbî. *İzâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz*. Kılıç Ali Paşa, 23; Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa, 19. Süleymaniye Kütüphanesi.
- İbnü'l-Kabâkîbî. *İzahü'r-rumûz ve miftahü'l-künûz*. Thk. Ahmed Halit Şükri. b.y.: Dâru Ammar, 2003.
- İslambulî, Mustafa b. Hasen. *Mürşidü't-talebe ilâ m'arifeti turuki't-Tayyibe*. Hacı Selim Ağa, 29: 65a-75b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Kara, Ömer. "Dâd Harfinin Seslendirilmesi Tartışmasına Davud el-Karsi Katkısı -el-Fethiyye fî Beyâni Dâdi'l-Katiyye-". *Uluslararası Dâvûd-i Karsî Sempozyumu-2017, Kars Tebliğler*: 104-129.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifin*. 2. Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 1993.
- Kılıç, Mehmet. *Şâz Kiraatler Bağlamında Hasan Basrî Kiraati ve Özellikleri*. Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, 2017.
- Kılıç, Mustafa. "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'an Eğitimi Üzerine Bir Araştırma". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2014): 77-79.
- Koyuncu, Recep. *Kiraat İlmi Takrîb Usûlü*. İstanbul: Haciveyisâde İlim ve Kültür Vakfı Yay., 2018.
- Köprülüzâde, Abdullah b. Mustafa. *İfâdetü'l-muknî'a fî kirâti'l-erba'a*. Hacı Ahmed Paşa, 2. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Kurtuluş, Rıza. "Yûsuf Efendizâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 41-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Mecmûâtün mühimmetün fi't-tecvîdi ve'l-kirâ'ati ve'r-resmi ve addi'l-ây*. Haz. Cemal es-Seyyid 130-156. Kahire: Mektebet-ü İbn Teymiyye. 2006.
- Mekkî, Ebî Talib. *Müşkilü irâbi'l-Kur'ân*. Thk. Hatim Salih ed-Damin. 1. Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 1405.
- Memduhoğlu, Adnan. "Molla Mahmud Zokaydî ve er-Risâletü fi'd-dâd ve't-tâ". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2005): 127-165.
- Mertoğlu, M. Suat. "Yezîdî, Yahya b. Mübarek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 524-525. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Molla Gürânî. *Keşfü'l-esrâr an kirâ'atil eimmeti'l-ahyâr*. Giresun Yazmalar, 51; Süleymaniye, 47; İbrahim Efendi, 72. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Murâdî, Ebü'l-Fazl Muhammed Halil. *Silkü'd-dürer*. 3. Cilt. Beyrut: Dâr-u Hazm, 1988.
- Müstakimzâde, Süleyman Sadettin. *Tuhfe-i hattâtîn*. İstanbul: y.y., 1928.
- Öge, Ali. *18. Yüzyıl Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kiraat İlmindeki Yeri*. Konya: Hüner Yayınevi, 2015.
- Öge, Ali. "Amasyalı Âlim Yusuf Efendizâde'nin Kiraat İlmine Dair Eserlerinin İncelenmesi". *Uluslararası*

- Amasya Âlimleri Sempozyumu (21-23 Nisan 2017) Bildiriler Kitabı-I. 187-194. Amasya: y.y, 2017.
- Önder, Muharrem. "Şâz Kırâatlar ve İslâm Hukuku Açısından Değeri". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009): 163-194.
- Palûvî, Hamid b. Abdülfettâh. *Zübdetü'l-İrfân*. 2. Cilt. İstanbul: Hilal Yayınları, ts. (Eserin hamis bölümündedir).
- Rûmî, Muhammed Emin Efendi. *Umdetü'l-hullân fî îzâhi Zübdetü'l-irfân*. İstanbul: Âsitâne, ts.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. 1. Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. 1. Cilt. Kahire: y.y, 1978.
- Sütşurup, İhsan. *İbnü'l-Kabâkîbî ve Mecma'u's-Sürûr ve Matla'u's-Şümûs ve'l-büdûr Adlı Eserinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2018.
- Şâtîbî, İbrahim b. Muhammed b. Mûsâ eş-Şatîbî el-Lahmî. *el-Muvâfakât fî usulî'l-ahkâm*. Thk. Hasan Al Selman. 1. Cilt. Mısır: Dâr-u İbn-i Affân, 1997.
- Şeyhî, Mehmed Efendi. *Vekâyü'l-Fudalâ*. Haz. Abdülkadir Özcan. 3. Cilt. İstanbul: Çağrı Yay., 1989.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 1, 2, 13, 16. Ciltler. b.y.: Dâr-u Hicr, 2001.
- Tobay, Ahmet. *Yusuf Efendizâde Abdullah Hilmî ve Hadis Şerhçiliğindeki Yeri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1991.
- Uğur, Mücteba. "A'meş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3: 54. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uleymî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Makdisî el-Hanbelî. *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kudûs ve'l-Halîl*. Thk. Adnân Yunus Abdulmecîd. 2. Cilt. Ammân: Mektebetü Dandîs, ts.
- Yûsuf Efendizâde, Abdullah Hilmî. *el-İtilâf fî vücûhi'l-ihtilâf*. M. Hilmi-H. Fehmi, 4-5; Özel, 537/2: 17-92; Ömer Sindel, 53/2. Süleymaniye Kütüphanesi. (Ârif Efendi Matbaasında basılmıştır.)
- Yûsuf Efendizâde. *Meseletü' âl'âne fî ilmi vücûhi'l-Kur'ân*. Laleli, 22/3: 97b-107b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Yûsuf Efendizâde. *Risâle fî ecvibetî'l-mesâil*. Fatih, 68: 29a-37b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Yûsuf Efendizâde. *Risâle fî halli ba'zî'l-işkâlât*. İbrâhim Efendi, 66/2: 27-54; Raşid Efendi, 1227/1. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Yûsuf Efendizâde. *Risâle fî harf-i dâdi's-sahîha*. Hamidiye, 1261/7: 71-75. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Yûsuf Efendizâde. *Risâle fî reddi'l-kur'âti bi's-şevâz*. Fatih, 68/2: 11-22 ve 5328/2: 43b-57b; Laleli, 22/4: 107-118; İbrâhim Efendi, 28/12: 69-81. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Yûsuf Efendizâde. *Risâle fî tahkîki ba'zî vücûhi'l-kur'âti fî's-Şâtîbîyye*. Hacı Selim Ağa, 4/2: 87-9; 5/5: 360-399. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Yûsuf Efendizâde. *Risâle fî vakf-i Hamza*. Mihrişah Sultan, 2/3: 149-161. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Yûsuf Efendizâde. *Tuhfetü't-talebî fî beyânî meddâti turukî't-Tayyibe*. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 68/5: 39-47.

Summary

This study is intended to examine the irregular (shadhdh) variants of Qur'anic recitations and their critique by Yûsuf Efendizâde, an important Ottoman scholar. In this context, we shall first discuss the biography of Yûsuf Efendizâde and the subject of the irregular variants of Qur'anic recitation, afterwards giving information about the variants of Qabâqîbî and Nihâya extant in the Ottoman education of Qur'anic recitation. After the information is given about these variants in this section, the reasons for the removal of these variants from the curriculum of the Ottoman Qur'anic recitation as well as the role played by Yûsuf Efendizâde in this action will be investigated as far as possible. The purpose of this article is to investigate the variants of Qabâqîbî and Nihâya which had been formerly present in the curriculum of the Ottoman education of Qur'anic recitation, but later on left to oblivion, as well as the reasons why they were removed from the Ottoman curriculum and the role played by Yûsuf Efendizâde in this process. In addition, we shall expose his view on the irregular variants of Qur'anic recitation by relying on his treatise on the subject.

The Arabic term shâhdh means irregular and seldom, as well as aberrant, atypical, eccentric and exceptional. As a technical term of the science of Qur'anic recitation, it designates the variants of Qur'anic recitations that lack one of the conditions necessary for the authentic variant of recitation. This term, formerly being used as a term of the sciences of the Arabic language and hadîth, came to be employed within the science of Qur'anic recitation, undergoing some semantic changes.

Ibn al-Jazarî is the first scholar of Qur'anic recitation to systematically bring together the irregular variants of Qur'anic recitation that had been scattered in the literature of Qur'anic recitation. In his Nihâyat al-Barâra, Ibn al-Jazarî included the irregular variants of Qur'anic recitation in the curriculum of the science of Qur'anic recitation by incorporating the variants of Ibn Muḥaysin (d. 123/741), A'mash (d. 148/765) and Ḥasan al-Başrî (d. 110/728) which have been considered irregular and outside the

ten canonic variants. *Ibn al-Qabâqîbî* (d. 849/1445) also offered a training of Qur'anic recitation by incorporating four variants into the ten, writing his *Majma' al-Surûr wa Maṭla' al-Shumûs wa al-Budûr*. The variants of *Nihâya* and *al-Qabâqîbî* formed by *Ibn al-Qabâqîbî* and *Ibn al-Jazarî* by incorporating the irregular variants were maintained in the Ottoman education of Qur'anic recitation. The variant of *Nihâya* is named after *al-Nihâya* that *Ibn al-Jazarî* composed by incorporating the irregular variants. The appellation of *Qabâqîbî* comes from *Ibn al-Qabâqîbî*, who is the founder of this variant. This is because the origin of the variant, *Majma' al-Surûr wa Maṭla' al-Shumûs wa al-Budûr*, is composed by *Ibn al-Qabâqîbî*.

Khojâzâde Aḥmed Ḥilmî (d. 1332/1914) expresses his sadness when he says that the variants of *Qabâqîbî* and *Mâhir* had been formerly taught in the Ottoman science of Qur'anic recitation, but the number of those who received this education became very few during his time. As pointed out by *Khojâzâde*, the main reason for the almost total extinction of the education of the variants is the gradual decrease in the attention and value attached to the science of Qur'anic recitation as well as the waning interest in this science by the students because it did not pay well any more. Moreover, the shortcoming of Arabic learning by students because of the neglect of memorizing the main texts can be seen as another reason for the removal of the two aforementioned variants from the curriculum. One can say that the same reason might have played a role in the removal of the variant of *Nihâya*, which consists of the irregular variants along with the ten canonic variants.

Of the variants above, *Yûsuf Efendizâde* might also have played a certain role in the removal of the variants of *Nihâya* and *Qabâqîbî* from the curriculum. This is because these are related to the irregular variants, and *Yûsuf Efendizâde* has a negative attitude towards the irregular variants. About the subject, he even wrote a book entitled *Risâla fî Raddi Qirâat al-Shawadhhdh*. Defining the irregular variants "as lacking one of the conditions necessary for protecting the Qur'ân", *Yûsuf Efendizâde* holds that such variants should be kept away from the mosques and teaching sessions.

In the last part of this article, we shall discuss *Yûsuf Efendizâde's* negative stand towards the teaching of irregular variants in the mosques, teachings sessions and ceremonies. The interest of his family in the science of Qur'anic recitation might have caused *Yûsuf Efendizâde* to focus on this field. He wrote many works especially in Qur'anic recitation as well as Qur'anic exegesis, ḥadîth, Arabic grammar and logic. Having a great erudition in the field of Qur'anic recitation, *Yûsuf Efendizâde* showed his great authority in his works.

Yûsuf Efendizâde was not indifferent to his contemporary problems about the science of Qur'anic recitation; on the contrary, he occasionally produced works regarding this subject. One of the issues *Yûsuf Efendizâde* set forth was a view on the popularization of the teaching of irregular variants in the Ottoman education of Qur'anic science. Pointing out that the teaching of irregular variants were popularized at his age in mosques, educational institutions, meeting sessions and ceremonies in Istanbul, *Yûsuf Efendizâde* wanted to put an end to this trend by writing a treatise on the basis of the reports narrated by authoritative scholars in Islamic sciences. The principal reason for writing that treatise is to contribute to the protection of the Qur'ân by cleaning it from the irregular variants. In establishing the illegitimacy of the irregular variants of Qur'anic recitation, he quotes the leading scholars, especially the views, about the subject, of the jurists who followed the four major Sunnite schools abundantly.

In the light of the studies done, one can conclude that the variants of *Qabâqîbî* and *Nihâya* were taught in the Ottoman education of Qur'anic recitation though not as extensively as the variants of Istanbul and Egypt, that the former variants were related to irregular variants of Qur'anic recitation, that these variants were removed from the curriculum over time, and that *Yûsuf Efendizâde* played a role in this change.